

A TRABE DE OURO

PUBLICACIÓN GALEGA DE PENSAMENTO CRÍTICO

TOMO I./ ANO XI./ 2000
Xaneiro • Febreiro • Marzo

O INACABAMENTO ÉTICO EN PONDAL

Luís G. Soto

O IDIOMA GALEGO NA VIDA, NA OBRA
E NA ÉPOCA DE JUAN ANTONIO POSSE (1766-1854),
MANUEL PARDO DE ANDRADE (1760-1832) E
FRANCISCO DEL VALLE INCLÁN (1736-CA. 1808) (I)

Ramón Mariño Paz

SITUACIONES DA POESÍA

Michel Deguy

EL MOMENTO.

DIARIO INDEPENDENTE POR UN INTRE
Xoán Carlos Domínguez Alberte

A DERRADEIRA LECCIÓN DO MESTRE

X. L. Méndez Ferrín

O CORPO-LINGUA: ALGUNHAS ANOTACIÓNS
SOBRE A(S) IDENTIDADE(S) MÁIS ALÁ DO
SISTEMA SEXO-XÉNERO

María Ruido

MÚSICA POPULAR GALEGA NO
CONTEXTO DA MÚSICA POPULAR EUROPEA
Dorothé Schubarth

A SOIDADE ERA O FRÍO
Francisco X. Fernández Naval

gotelo blanco

SYRA ALONSO:
DIARIOS*

Arturo Casas

Santa Cruz de Olerios, A Habana, Pastoriza (as mans de Huici), Actopán e Veracruz, Tordoia, a Lisboa salazarista e os peiraos de Alcántara, Taxco, Madrid, rúa Juana de Vega —local de Falange Española, habilitado no verán de 1936 no predio dos luíses—, os Cantóns e a rúa Real da Coruña —onde naceran as revistas *Vida e Alfar*, preto pero tamén lonxe da Cova Céltica, das Irmandades e *A Nosa Terra*—, o cárcere na enseada das Lagoas, o cuartel da Garda Civil (daquela na rúa Médico Rodríguez) e o Campo da Rata ateigado cos corpos dos paseados, non lonxe do cemiterio de san Amaro, Tui fronteira, Cidade de México, Rábade (asañamento vesánico mais calculado con Juana Capde-

---

* Syra Alonso: *Diarios*. Limiar de Carme Vidal. Traducción de Anxos García Sumai. Edicións A Nosa Terra, Colección «Mulleres», Vigo, 2000.

vielle, encinta e próxima ao parto, dona do gobernador civil da Coruña, Pérez Carballo, fusilado antes), o *Serpa Pinto* sulcando o Atlántico en setembro do 42 con dous mil exiliados a bordo (os máis deles procedentes de campos de concentración en mans da administración francesa), o París de Picasso e Braque aló na lembranza, a praia de Bastiagueiro con máis moreas de cadáveres —igual que no *desastre* de Goya «No hay quien los socorra», pero as mulleres procuran corpos, algunas fican— e xa Que de Arriba, lugaruco en Bértoa, nordés de Carballo, onde a finais de setembro do 36 torturaron e asasinaron a Francisco Miguel Fernández Díaz, pintor, ilustrador e crítico de arte, noutros papeis Fernández Moratinos (A Coruña, 1879, berce *ilexítimo*: o pai era un industrial rioxano; a nai, ferrolá, desenvolvía labores domésticos). No ano 1920 casara con Syra Alonso Brufau, testemuña ela os días da sublevación católico-fascista para un xuízo nunca celebrado, indo e vindo en periplo que arrodea desalento e logo incriminación —fondo o *eu acuso* contra a impunidade da sega azul, negra, parda; inapelábel o seu berro contra a abrogación da realidade histórica, daqueles feitos, da verdade...

Francisco Miguel: *colapso cardíaco*, pero o cráneo desfeito a culatazos e as mans serradas ou curtadas a machado, non o sabemos, talvez como as do seu amigo Luís Huici —*hemorraxia interna*—, tamén pintor e animador cultural, tamén dos de *Alfar*, *mar-chand* eficiente para os amigos desde a súa xastrería do edificio do Banco Pastor, membro de Izquierda Republicana que pediu cabio de Castelao e outros galeguistas o voto afirmativo para o Estatuto no Teatro Rosalía de Castro tres meses antes do seu *paseo*, o 27 de xuño, véspera «—Para que ergan o puño!...», marcarase nunha estampa de *Atila en Galicia*. Non creo que el chegase a erguelo nunca, Francisco Miguel seguramente si, intúo que sen sectarismos e mantendo amizades francas con socialistas, republicanos, anarquistas, trotskistas.

A xeografía e os camiños doerán na gorxa de quen lea estes *Diarios* de Syra Alonso (1899-1970), muller da pequena burguesía local, semella que sen lazos firmes cunha familia que con probabilidade desaconsellara a súa relación con aquel fillo de achego, dono dunha pequena librería de arte na rúa Real. Syra, muller singular de fina sensibilidade, experimentadora vitalista e culta de emocións estéticas, muller sempre en movemento e malia todo modelo de quietudes para debuxantes e artistas (gostaba o seu home de trazar aquelas calmas, aquel repouso, en Cambre, en Taxco, no Caribe; prendeu Siqueiros no seu misterio de ollos pechos, tamén Eisenstein). Dío moi ben Carme Vidal no limiar. Syra Alonso Brufau, indo e vindo sen quererse ao amparo de apelidos e rezos. Ela, de tantos sitios... pero ante todo de dous, separados por seis km. de ría: o cárcere na enseada das Lagoas e, en Santa Cruz, a *Casa de la Dicha* (na lograda e traballada traducción de García Sumai, a *Casa da Felicidade*; non soa igual). Así chamaba a parella ao lugar onde viviu cos tres cativos pouco máis dun ano, a penas os meses que precederon ao 18 de xullo, chegados de Madrid (tamén un ano alí) e, antes, de México (entre 1926 e 1933), como quen viña a unha cita borgeana coa morte.

A casa. Ese era o centro de moitos círculos a cantar vida e esperanza con memoria da xeira de *Alfar* e tantas outras, cos recordos de Huici, Julio R. Jordi, Álvaro Cebriiro, Ángel Ferrant, Barradas, Núñez Carnicer, Diego Rivera, Luís Seoane, Julio J. Casal, Fernández Mazas, os Delaunay, Ida Gradwska (con quen aprendera Francisco Miguel en París a arte do *batik*, decoración sobre seda, inspirada en saberes e ritmos índicos), César

Vallejo, Siqueiros, Alejo Carpentier. Tamén falanxistas como Euxenio Montes, reencontrado varias veces en distintos sitios, ou López Suevos e outros que de viviren o bastante poderían ser hoxe medallas Castelao. Pero antes ca iso, antes que o que a cultura de elite ou as vanguardas representen, casacentro tamén do mundo obreiro, campesiño e mariñeiro, no que aquel pintor reservado, esquerdista e adusto teimaba en permanecer.

Fronte a todo o cal a morte. Acharolada de tricornio e graxa, azul de noxos mestos na espiral cínica da burguesía que aproba, co «monstro diminuto» baixo palio, co Tercio necrófilo, a Falange e os militares que masacran, coa miseria moral de quen denuncia e non acolle... Enchoupara o medo a cidade toda, o país... O crítico esquece a súa encmenda e comparte o noxo de Syra Alonso. Noxo, visto que a impunidade e a falsificación se impuxeron de vez e a memoria non acaba de facer distingos sobre a honorabilidade dos nomes. *Juan Canalejo* valerá por sinónimo de *vida*: o nome do fundador da Falange coruñesa, fusilado en Paracuellos, lévao áinda hoxe o maior hospital da área metropolitana coruñesa, un dos máis importantes de Galicia; o nome de Francisco Miguel está esquecido polo pobo, sen lápida que o identifique no cemiterio bergantiñán onde xace. Noxo. Noxo pero vontade de saber e de dicir o nome dos verdugos, a procedencia do seu benestar posterior. Álvarez Cáccamo chantou o nome de González Vallés, entre outros, na súa «Crónica do espanto», de *Os cadernos da ira* (1999). Fixérao tamén Syra Alonso no «Diario de Tordoia», ano 38:

Seis días non son nada, pero para mi, atormentada pola incerteza, aqueles días foron interminábeis. Nin nos cuarteis de Falanxe nin nos da Garda Civil me daban razón do que fixeran con Francisco Miguel.

Sentía noxo e temor polo gobernador, pero non había máis solución que ir ata a súa casa. ¿Como non sentir espanto diante de Florentino González Vallés, comandante da Garda Civil e daquela gobernador da Coruña? ¿Como non sentir noxo por quen mandou asasinar centos de homes? (p. 103).

O relato é certeiro na descripción fría do costume da morte, da inmolación da dignidade cívica e nacional. Fere outravolta e sempre reler as liñas da represión, a pauta daquel cínico *amor a Galicia* que no 47, convenientemente extirpados a historia e o xenocidio, explicaría Giménez Caballero, *in Arcadia*. Ceifa e gadaña, indo e vindo, os días deste documento autobiográfico, eficaz na denuncia do terror, desgarrado ao constatarmos a humillación que supón pedir clemencia, a miúdo no límite da angustia e na contorna do suicidio; e sempre a esperar, con Syra e as outras mulleres, moitas delas debuxando aneis de maternidades/piedades arredor do cárcere exterminador, pé da Torre. Facián para dificultaren os *paseos nocturnos*, as marchas ao Campo da Rata ou á Costa do Sal. De cando en vez os falanxistas saían e mallaban nelas, vellas ou mozas. Qué pouco se quere saber disto, daquel frío. O sentido por Xosefa Calviño, nai dun paseado, recluída cunha manchea de cadáveres para que declarase os nomes de quen a acompañaran na valente defensa do Goberno Civil. Que pouco se sabe das violacións. Parece que escollían ás esposas de cargos políticos ou de sindicalistas: Capdevielle, xa se dixo; Mercedes Rico, viúva dun dirixente da UGT fusilado... Curtáronles os peitos.

Non contemporizou o fascismo coa xente de *Vida e Alfar*. Republicanos e laicos, non nacionalistas, mal vistos desde *Nós e A Nosa Terra*, por cosmopolitas e *estraños á Terra no espírito*, por ultraístas e vanguardistas. Francisco Miguel, por exemplo, foi receptivo ao

surrealismo, tamén ao realismo máxico na súa pintura, preludio evidente da de Urbano Lugrís. O fascio, dicíamos. Huici convencera a algúns ourensáns para enviar traballos a *Alfar*: Cándido Fernández Mazas (outro extraordinario debuxante), o gravador Manuel Méndez, Euxenio Montes... Tres sortes distintas: respectivamente, a morte no ano 42 tras moitas penalidades, o silencio artístico, a defección.

Lendo os *Diarios* é doadoo constatar cómo os asasinados mataban xuntos, corporativamente. A obediencia debida funcionou ben na Coruña, só fronte ao alcalde Suárez Ferrín coubo a dúbida de pelotón, que debeu facer unha segunda descarga tras unha primeira que deixou intacto aquel corpo idoso. Porén, os asasinados non sempre morreron unidos. Lendo a Syra Alonso non se constata suficientemente a persecución contra dos masóns, ou contra dos nacionalistas, por exemplo; esta última moi excitada por Millán Astray na súa arenga en María Pita cincuenta días despois da sublevación. E dise pouco da represión noutras cidades e vilas; cando aparece mencionada ponse na boca do pobo. Claro que os *Diarios* son a este respecto un documento moi singular, con dous tempos ben diferenciados. O primeiro é o designado como «*Diario de Tordoia*». A autora comézao nesas terras próximas a Ordes nun setembro (*de 1936* lese nas edicións mexicana e viguesa, ten que ser un erro, por *1938*, entendo), e ponlle cabo en Compostela o 19 de decembro do 38. Os de Tordoia son capítulos envisos no penar persoal de Syra e o seu home, primeiro coa fuxida da casa de Santa Cruz, despois, capturado el por segunda vez, cos breves encontros autorizados polos militares. O «*Diario de Actopán*» (1945) abre a paréntese entre o presente da escrita e a experiencia contada. Mira o tempo que seguiu á morte de Francisco Miguel, aínda a guerra activa en España, e detense nas compañías diversas de Syra durante o primeiro trienio triunfal (A Coruña, Madrid e Vitre, en terras de Frades, brevemente tamén Toledo ou Tui), mesmo con algún espacio para a vida social, incluídas algunas veladas artísticas, culturais, festivas, romeiras ou galantes, tamén con dosificados intres para a tenrura materna en terras lisboetas, tamén con proxectos que foi fanando quen puido, con tanxencias narrativas, e con lentísimas visitas para pedir o favor case imposíbel dun pasaporte (surreal a feita a Wenceslao Fernández Flórez na súa casa madrileña, pp. 219-220).

O «*Diario de Tordoia*», coas dúas partes que contén, aparecera na súa redacción orixinal castelá no libro da exposición *Entre vanguardias. Francisco Miguel, pintor gallego y mexicano (1897-1936)* (México D.F., 1999, pp. 101-147), montada no Museo Casa Estudio Diego Rivera y Frida Kahlo. A exposición veu despois ao Círculo de Bellas Artes de Madrid e ao Quiosco Alfonso da Coruña. Esta publicación mexicana é de interese, non só pola pertinente catalogación e reproducción de obra plástica —óleos, debuxos, *batiks*, gravuras, ilustracións— senón tamén polas páxinas de acompañamento, debidas a diversas persoas (Gerardo Estrada, César Antonio Molina, Enriqueta Tuñón Pablos, Blanca Garduño Pulido e Pablo Guido Olivares), pola cronoloxía do pintor e pola selección de bibliografía crítica, tanto secundaria como primaria (*Revista de Casa América-Galicia, Alfar, El Universal...*), francamente valiosa. Non ocultarei, con todo, a desafortunada conxugación de tópicos reduccionistas sobre a terra de orixe do pintor e o lastre dunha documentación histórica insuficiente. Toso iso leva, poño exemplos miúdos, a presentar a Torre de Hércules como edificio románico ou a descubrir substratos *meigos* por todas partes, nunha hermenéutica ás veces desaforada (véxase a correspondente ao óleo

Conchas marinas, a última obra de Francisco Miguel, na p. 179 do catálogo, reproducido na p. 99 da edición de ANT).

En todo caso, aquí viñemos falar dun testemuño. E da testemuña, que a verdade é que se declara pouco a si propia, menos do que poida parecer a primeira vista. Cómpre falar do seu labor. Do seu labor discursivo, se a expresión é permitida. Hai un saber decir aparentemente *natural* e *naiv* nos *Diarios* de Syra Alonso, aplicado sobre todo ao relato sobre a vida que lle rouban e á descripción dos sentimientos más íntimos, o da creación artística, ou o amor, a rebeldía, a tristura, o medo, a repulsión. Asemade, pero sei que algúns o negarán, hai unha vontade de estilo e de composición narrativa, sobre todo disto último, nuns diarios que a verdade é que non son tal, ou que o son cunha nota de adiamento escritural e mais coa marca de quen remata por navegar entre tempos —sobre todo na segunda parte, a mexicana—, sen suxección cronolóxica estricta e con indicios de intervención remodeladora dos textos anteriores, con encaixe de digresións, comentarios, variacións, incisos. Así, pois, un asunto non menor, que só apunto, sería o da xénesese e o proceso da escrita, definitorios dunhas memorias antes que duns *diarios* propiamente ditos. Lexítimo, claro está.

É abondo complexa a historia dos manuscritos. Carme Vidal ofrece as pistas principais, e deixa ver unha parte das secundarias, cun aquel de novelescas e trianguladas, con esa refacción de pasaxes e a distribución algo estraña das copias; ou con hiatos e preludios dese redactar *in progress* que ignoramos onde foron dar. En certa medida, os escritos de Syra Alonso —igual que a súa peripécia vital— pivotan entre dúas esferas complementarias e disxuntas. A da vida en retiro, afastada das urbes maiores, e a da actividade más complexa dos núcleos populosos. Logo hai un movemento perpetuo entre esas dúas circunstancias. E temos así os silencios de Cambre, Santa Cruz, Tordoia ou Actopán (este definitivo, misterioso por onde se mire) fronte ao que representarían Madrid, a cidade de México, París, Lisboa, mesmo A Coruña. Ese ir e vir da periferia á cidade é tamén un movemento entre a inocencia e as astucias, ou entre natureza e civilización.

Talvez por isto a escrita de Alonso teña un pouso naturalista, suavizado si, pero aínda tocado de determinismos, e, ante todo, aprendido, asimilado desde a literatura lida. Apréciase nun contraste discursivo e retórico fundamental. Na cidade hai relato, no retiro rural o relato carece de funcionalidade. No ámbito campesiño, con base na vella tópica horaciana, hai só contemplación e arquitecturas da memoria. A Historia ten fábrica urbana e á aldea chegan a penas as ondas dos seus efectos.

A retórica da acción (Historia, urbe) e por tanto a da evidencia sincopada: Syra Alonso pon diante dos nosos ollos fragmentos de barbarie, pon o espanto, a tortura, a morte. Non precisa outro recurso para a encomenda do testemuño que declara. Pero iso non lle abonda cando se afasta dos feitos e os contempla na distancia, na periferia, sexa esta a xeográfica ou a cronolóxica, a que olla desde a marxe aldeá/vilega ou a que repasa e reformula o tempo ido. Aí aplica un saber literario, aí demora a descripción da paisaxe e da beleza natural, aí comenta, aí novela os acontecementos sobre patróns non sempre axeitados ou proporcionados. Baixo perspectiva crítica, que reitero que é arduo adoptar ante esta clase de obras, é nesa encrucillada onde se localiza a debilidade que poida haber no libro. Precisamente polo dito hai un momento. Pola reescritura. Pola dialéctica

falíbel entre o *diario* e as *memorias*, que, en efecto, aquí falla. Sobre todo no «Diario de Actopán». A primeira parte, o «Diario de Tordoia», preserva mellor o seu carácter de documento, de evidencia. Conmove sen procurar o efectismo. Reactiva o noxo antifascista. Avivece o ímpeto da dignidade civil e da razón.